

Зміст

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ: З ІНТЕРВ'Ю АВТОРКИ ЧЕРЕЗ 25 РОКІВ ПО ВИХОДІ КНИЖКИ	7
З листа Ю. Шевельова до О. Забужко від 03.12.1992 р.	11
Вступ	13
Філософія національної ідеї в європейській духовній культури ХІХ ст.	41
Філософія української ідеї у творчості І. Я. Франка	93
1. Загальні засади. Література як спосіб філософування.	95
2. Націєтворча функція інтелігенції. Зворотний бік «будительства»: самота й страждальність. Криза героїзму (до витоків «Мойсея»)	105
3. Етос особистості і структура національного вибору. Національний обов'язок і зрада («Похорон»).	137
4. Національний герой і маса: від юрби до народу. Віра й сумнів. Пасіонарна жертва («Мойсей»)	165
Висновки.	187

Замість передмови: з інтерв'ю авторки через 25 років по виході книжки¹

Поняття «української ідеї» в українському дискурсі зазвучало 1992 року з моєї «подачі», і я усвідомлювала, що роблю. До того часу я вже видала дослідницьку монографію «Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період», в якій аргументувала, що це таке в історико-філософському сенсі – не з погляду політології, а саме як рефлексія над сутністю і сенсом національного буття. Але саме поняття озвучила ще раніше, наприкінці серпня 1990 року, на Першому Конгресі Міжнародної асоціації україністів – мала там виступ про українську ідею та її пошуки в історії української думки, він потім ще був надрукований у журналі «Радянське літературознавство», здається, якраз тоді перейменованому на «Слово і Час». А Конгрес той був для тодішньої України епохальна подія, на нього вперше вільно поприїздили наші інтелектуали з еміграції, зокрема Юрій Шевельов, з яким ми там і познайомилися, і там був справжній аншлаг, національне відродження в мініатюрі, купа молоді в залі – ох як українські еліти тоді вирували... Ну і я, молодавродлива, на всю ту новочасну соборну Україну голосом, який зривався від хвилювання, озвучила концепт, і це мало

¹ Цит. за: Оксана Забужко: «Українське суспільство сьогодні позбавлене орієнтирів» // *Український тиждень*. 09.08.2017 р. Режим доступу: tyzhden.ua/Culture/197877

резонанс – що називається, широкий відгук у вузьких колах. Але я ще тоді застерігала, що національна ідея – це чисто філософське поняття. Тут варто пам'ятати слова Хосе Ортеги-і-Гассета, що національна ідея – це не те, що народ думає про себе в часі, а те, що Бог думає про нього у вічності. Це сенс буття народу, його, як казав Гегель, «репліка в драмі світового духа», про яку цей народ може в своєму історичному житті лише приблизно здогадуватися, через різні форми самореалізації. Така проблематика може бути окремим розділом філософії історії, але це більше ніж філософія історії, бо це ще й сфера метафізики – той погляд на націю, який передбачає уявлення про розумність Всесвіту, про «генеральний план», в якому кожному приділена якась «роль», або «завдання», а наше людське діло – знайти й виконати свою...

Все це шалено цікаві речі для поетів та інтелектуалів, і мені дуже цікаво було, наприклад, розбиратися, як усе життя з'ясовував свої стосунки з українською ідеєю Франко, якою вона просто-таки привалила. Та моя праця мала і несподівано комічний ефект, зокрема, коли 1998 року мені зателефонували з Інституту філософії НАНУ і сказали, що надійшов запит з адміністрації Кучми, тодішнього президента України, як то кажуть, держзамовлення, щоб Забужко «оформила національну ідею для Кучми». Я довго пояснювала тодішньому директору Інституту філософії пану Шинкаруку, на пальцях, що Кучмі моє «оформлення» зовсім не підійде. Тобто я можу, звісно, написати текст на півтори сторінки з поясненням, що таке національна ідея, але він тим для себе скористатися не зможе, як у ті часи, коли він був парторгом, а йому кандидати наук писали для доповідей рекомендації про яку-небудь «ефективність лекційної пропаганди», ні, хлопці, так не буде. Національна ідея – це взагалі не рівень політичних програм «сьогодні на завтра», це той рівень «пташиного польоту» над історією, з якого й держава в цілому виглядає всього лиш одним з епізодів у «біографії» народу, а коли тій державі всього сьомий

рочок, то взагалі нема ще про що говорити, її ще «не видно»... Але мене тоді так сильно просили, що я таки той текст на півтори сторінки їм чесно написала, десь він зберігається в моєму старому комп'ютері. Так що... я чесно можу визнати себе автором терміну, але водночас виходжу ніби й відповідальною за сумнозвісну фразу Кучми, нібито в Україні «національна ідея не спрацювала». З якої неважко здогадатися, що у тому роз'ясненні, яке я надіслала, він справді нічого не зрозумів.

<...>

А взагалі, для кращого розуміння цієї теми дуже раджу антологію «Націоналізм», яку впорядкував філософ і дисидент Василь Лісовий. Він до неї спеціально написав розлогу статтю, присвячену українській національній ідеї, а що був він вітгенштайніанець, логік і по-справжньому доскіпливий вчений, то докладно проаналізував там навіть і те, в чому полягала порочність фрази Кучми, буцімто «національна ідея не спрацювала», і чому президент країни не має права таке говорити, незалежно від того, чи розуміє він значення терміну, чи ні. Це така фундаментальна праця, яку мали б вивчати у вищих навчальних закладах усієї країни.

З листа

Ю. Шевельова до О. Забужко

від 03.12.1992 р.

Дорога Пані Оксано,

Був дуже радий Вашому листові. Справді, не фразами. І не менше Вашій книжці про Франка і не-Франка. Вона читається, як роман Андруховича, засмоктом, не відірвешся <...>... Справді можна співдумати, співпостерігати, співзіставляти... Прекрасні паралелі з еспанцями. Цікавим було для мене зіставлення з Штуром. Тим цікавіше, що словаки теж «мужицька нація», але без старшого брата (бо чехи на це не виходили, навіть, якщо хотіли). Так ніби ми вже в Європі, не тільки мріємо.

<...> Щодо мене, почуття роздвоєні¹. З одного боку, по-людськи шкода, що Ви не раз згадали й дуже пересічного Мірчука, а не спом'янули хоч словечком мене. А з другого, воно й приємно, що думали ми самостійно, а сама аналіза й висновки мають стільки подібностей. Є лемківська приказка, щось на зразок – Якщо тобі двоє скажуть, що п'яний, піди ляж і проспися. Так от ми творимо тут ту двійку, яка робить поради й діагнозу слушною.

<...>

¹ Мова про статтю Юрія Шевельова «Другий "Заповіт" української літератури», де проаналізовано поему «Мойсей». «Філософію української ідеї» було закінчено й передано до друку раніше, ніж авторка змогла прочитати цю, недоступну тоді в Україні статтю, за що й вибачалася перед Ю.Шевельовим – що не включила її до свого списку франкознавчих джерел, як належало б зробити.

Вступ

Нинішня переоцінка суспільних вартостей, утверджуваних десятиліттями монопольного панування офіційної ідеології, логічно передбачає ретроспективну ревізію духовного шляху втягнених в орбіту єдиного моністичного світогляду колишніх радянських народів. Відбувається поступовий перехід від притаманної тоталітарній свідомості «простої картини світу»¹, у тому числі соціально-історичної, коли все багатоманіття суспільних явищ, напружене протистояння, боротьба, схрещення й взаємопроникнення різнонаправлених індивідуальних і групових воль, інтенцій, ідей та ідеалів зводилось до одного-двох рушійних чинників, проголошених універсальними (у випадку марксистсько-ленінської ідеології — до класових інтересів і класової боротьби)², від світоглядної одномірності до складної й суперечливої, значно менше зраціоналізованої, але натомість куди реалістичнішої, наділеної всією повноважністю живого життя картини світу.

У цьому прогресуючому «ускладненні», що водночас знаменує собою підвищення «вітальної цінності» (Ортега-і-Гассет) культури в цілому, у якнайширшому сенсі слова, особливу роль покликане відіграти історико-філософське пізнання. Як відомо

¹ Гозман Л., Эткинд А. Культ власти: Структура тоталитарного сознания // Осмыслить культ Сталина. — Москва: Прогресс, 1989. — С. 344.

² «...Всяка історична боротьба — чи здійснюється вона в політичній, релігійній, філософській чи в якій-небудь іншій ідеологічній галузі — насправді є тільки більш або менш яким виявом боротьби суспільних класів...» (Енгельс Ф. Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. — Т. 21. — С. 257).

з часів Гегеля, історія філософії є філософія (філософська логіка) *sui generis*, а отже, єдиний реально приступний нам спосіб «віталізувати» наш знекровлений моністичними редукціями і, ніде правди діти, багато в чому перверсивний філософський умисел — це занурити його в усю повноту дійсних конкретно-історичних зв'язків. Доки історія філософії прочитуватиметься як історія переможної боротьби матеріалізму з ідеалізмом, а не як історія здобутків і втрат людського духа в його споконвічній звазі відповісти собі на славнозвісні гілелівські питання «що я?» і «навіщо я?», доти в суспільстві не буде приналежного інтелектуального інструментарію навіть на те, щоб здати собі справу з правдивих масштабів кризи, котра його охопила.

Культура, зокрема філософська, розвиненої нації динамічна, тобто в ній на кожному історичному етапі «одночасно існує й діє щонайменше кілька традицій, відмінних одна від одної акумульованим у них культурним матеріалом і способом його структурної організації»³. Приміром, визначний дослідник політичної історії України І. Лисяк-Рудницький установив, що «головними темами в українській суспільній думці за минулі півтора століття є націоналізм, демократія, лібералізм, консерватизм, соціалізм, комунізм і фашизм»⁴ (що ж до решти напрямків філософської думки України, крім соціально-політичного, то тут досі не маємо узагальнюючих, системних праць). Тож штучне згортання живого мисленого розмаїття до «трьох джерел і трьох складових марксизму» (з додатком революційно-демократичної ідеології там, де йдеться про історію вітчизняної філософії) закономірно виснажує «систему живлення» й самої марксистської філософії, унеможливаючи

³ Бернштейн Б. М. Несколько соображений в связи с проблемой «Искусство и этнос» // Критерии и суждения в искусствознании: Сб. ст.— Москва: Сов. художник, 1986.— С. 132.

⁴ Rudnytsky I. L. *Essays in Modern Ukrainian History*.— Edmonton: Univ. of Alberta, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1987.— P. 91.